

१४२

दीर्घतमा औचथ्यः। आप्रीसूक्तं - १ इध्मः समिद्धोऽग्निर्वा, २ तनूनपात्, ३ नराशंसः, ४ इळः, ५ बर्हिः, ६ देवीर्द्वारः, ७ उषासानक्ता, ८ दैव्यौ होतारौ प्रचेतसौ, ९ तिस्रो देव्यः सरस्वतीळाभारत्यः, १० त्वष्टा, ११ वनस्पतिः, १२ स्वाहाकृतयः, १३ इन्द्रः । । अनुष्टुप् ।

समिद्धो अग्न आ वह देवाँ अद्य यतस्तुचे। तन्तुं तनुष्व पूर्व्यं सुतसोमाय दाशुषे॥ १.१४२.०१

यतस्तुचे-उद्यतहव्यपात्रायेत्याधिभौतिके । हव्योपलक्षितध्यानभावनाद्युपलब्धिस्थानहृदयप्रतीकस्तुक् । नियतहृदयायेत्याध्यात्मिके । सुतसोमाय- निष्पादितरसाय । दाशुषे- दात्रे । अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । समिद्धः- सम्यक् दीप्तो भव । अद्य- इदानीम् । देवान्- द्योतनशक्तीः । आ वह- समन्ताद्भर । पूर्व्यं- प्राचीनम् । तन्तुम्- संप्रदायम् । तनुष्व- विस्तारय ॥१॥

घृतवन्तमुप मासि मधुमन्तं तनूनपात्। यज्ञं विप्रस्य मावतः शशमानस्य दाशुषः॥

१.१४२.०२

शशमानस्य- स्तुतिसंपन्नस्य । दाशुषः- दातुः । मावतः- मादृशस्य । विप्रस्य- मेधाविनः । घृतवन्तम्- ज्योतिः संपन्नम् । मधुमन्तम्- मधुरम् । यज्ञम्- उपासनम् । तनूनपात्- जलजः सन् । मूलशक्तिप्रवाहजः सन् । उप- उपेत्य । मासि- व्याप्नोषीति भावः ॥२॥

शुचिः पावको अद्भुतो मध्वा यज्ञं मिमिक्षति।

नराशंसस्त्रिरा दिवो देवो देवेषु यज्ञियः॥ १.१४२.०३

शुचिः- शुद्धः। पावकः- शोधकः। अद्भुतः- चित्रः। नराशंसः- नरस्तुतः। देवेषु देवः- देवाधिदेवः। यज्ञियः- पूजार्हः। दिवः- चिदाकाशतः। आ- समन्तात्। यज्ञं - उपासनम्। मध्वा- माधुर्येण। त्रिः मिमिक्षति- त्रिवारं भूर्भुवःसुवरात्मकान्नप्राणमानसपावनार्थं सिञ्चति ॥३॥

ईळितो अग्न आ वहेन्द्रं चित्रमिह प्रियम्। इयं हि त्वा मतिर्ममाच्छा सुजिह्व वच्यते॥

१.१४२.०४

अग्ने- सर्वभूतहितकृतो। ईळितः- स्तुतः सन्। इह- अत्र। चित्रम्- अद्भुतम्। प्रियम्- प्रेमपात्रम्। इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम्। आ वह- समन्ताद्भर। इयम्- एषा। मम- मे। मतिः। सुजिह्व- शोभनोपदेश। त्वा- त्वाम्। अच्छा- अभिलक्ष्य। वच्यते- उच्यते। हि- खलु ॥४॥

स्तृणानासो यतस्तुचो बर्हिर्यज्ञे स्वध्वरे। वृञ्जे देवव्यचस्तममिन्द्राय शर्म सप्रथः॥ १.१४२.०५

स्वध्वरे- शोभने ध्वररहितकर्मणि। सर्वभूतहितकर्मणीति भावो नजस्तद्विरोधित्वात्। यज्ञे - उपासने। दाने। सङ्गतिकरणे। बर्हिः स्तृणानासः- दर्भं चित्ताकाशं वा आस्तरन्तः। यतस्तुचः- नियतहव्यभाजनवन्तः। देवव्यचस्तमम्- अतिशयेन देवगामि। सप्रथः- सुविशालम्। शर्म- मङ्गलं हव्यम्। इन्द्राय- परमेश्वराय। वृञ्जे विवर्जयन्ति समर्पयन्तीति भावः ॥५॥

वि श्रयन्तामृतावृधः प्रयै देवेभ्यो महीः। पावकासः पुरुस्पृहो द्वारो देवीरसश्चतः॥ १.१४२.०६

देवेभ्यः- देवताभ्यः। प्रयै- प्रयातुम्। असश्चतः- असज्यमानाः। देवीः- द्योतनाः। पुरुस्पृहः- बहुप्रियाः। पावकासः- शोधनकर्यः। महीः- महत्यः। ऋतावृधः- सत्यवर्धक्यः। द्वारः। वि श्रयन्ताम्- विविधं श्रयन्तु विवृता भवन्तु ॥६॥

आ भन्दमाने उपाके नक्तोषासा सुपेशसा।

य॒ही ऋ॒तस्य॑ मा॒तरा॑ सी॒दतां॑ ब॒र्हिरा॑ सु॒मत् ॥ १.१४२.०७

भन्द॑माने- स्तूय॑माने । उपा॑के- सन्नि॑हिते । सुपे॑शसा- सुरू॑पिण्यौ । य॒ही- मह॑त्यौ । ऋ॒तस्य॑- प्रकृ॑तिनियतिभूतसत्यस्य । मा॒तरा- जन॑न्यौ । नक्तो॑षसा- अहो॑रात्रदेवते दैव॑मानुषप्रज्ञे । सु॒मत्- स्वय॑मेव । ब॒र्हिः- दर्भे॑ चित्ताकाशे वा । आ- आ॑भिमुख्येन । आ- सम॑न्तात् । सी॒दताम्- उपवि॑शताम् ॥७॥

म॒न्द्रजि॒ह्वा जुगु॑र्वणी॒ होता॑रा॒ दैव्या॑ क॒वी । य॒ज्ञं नो॑ यक्ष॒तामिमं॑ सि॒ध्रम॑द्य दि॒विस्पृ॑शम् ॥

१.१४२.०८

म॒न्द्रजि॒ह्वा- सुख॑प्रदोपदेशरौ । जुगु॑र्वणी- गृण॑द्भ्यः स्तुव॑द्भ्यः संभ॑क्तारौ । होता॑रा- देवा॒ह्वाता॑रौ । दैव्या॑- दि॒व्यौ । क॒वी- क्रान्त॑दर्शिनौ । नः- अस्मा॑कम् । सि॒ध्रम्- फल॑प्रदम् । दि॒विस्पृ॑शम्- चिदा॑काशस्पृशम् । इमम्- एतत् । य॒ज्ञम्- उपा॑सनम् । अद्य॑- इदानी॑म् । यक्ष॒ताम्- यज॑ताम् ॥८॥

शुचि॑र्दे॒वेष्वर्पि॑ता॒ होत्रा॑ म॒रुत्सु॑ भा॒रती॑ । इळा॑ सर॑स्वती म॒ही ब॒र्हिः सीद॑न्तु य॒ज्ञियाः॑ ॥

१.१४२.०९

शुचिः- परि॑शुद्धा । दे॒वेषु॑ म॒रुत्सु॑- प्राण॑विशेषेषु । अर्पि॑ता- ओत॑प्रोता । होत्रा॑- वाग॑धिदेवता । होत्रा॑शब्दो वाङ्मनामसु पठि॑तः । भा॒रती॑- भरण॑शीला । इळा॑- मन्त्र॑स्तुतिभूता स्थू॒ला वाक् । सर॑स्वती- सरण॑शीला सूक्ष्मा वाक् । म॒ही- महती॑ अदि॑तिराधारभूता वाक् । य॒ज्ञियाः- उपा॑सनार्हाः । ब॒र्हिः- दर्भे॑षु चित्ताकाशे वा । सीद॑न्तु- उपवि॑शन्तु ॥९॥

तन्न॑स्तु॒रीप॑मद्भु॒तं पु॒रु वारं॑ पु॒रु त्मना॑ ।

त्वष्टा॑ पोषा॒य वि॒ष्यतु॑ रा॒ये नाभा॑ नो अस्म॒युः ॥ १.१४२.१०

नः- अस्मदर्थम् । तुरीपम्- तूर्णं व्यापि । अद्भुतम्- चित्रम् । पुरु वारम्- बहुभिर्वृतम् । त्मना-
स्वतः । पुरु- प्रभूतम् । तत्- जीवोदकम् । नः- अस्माकम् । नाभा- चित्ताकाशे । अस्मयुः-
अस्मत्कामा । त्वष्टा- तनूकरणाधिदेवता । राये- दानयोग्यसम्पदे । पोषाय- पुष्ट्यै । वि- विशेषेण ।
स्यतु- गमयतु ॥१०॥

अवसृजन्नुप त्मना देवान्यक्षि वनस्पते । अग्निर्हव्या सुषूदति देवो देवेषु मेधिरः ॥ १.१४२.११

वनस्पते- आश्रितपालाकाग्रे । त्मना- आत्मना । उप- अस्मत्समीपे । अवसृजन्- जीवोदकं
सृजन् । देवान्- द्योतनशक्तीः । यक्षि- उपास्स्व । देवेषु देवः- देवाधिदेवः । मेधिरः- मेधागम्यः ।
अग्निः । हव्या- हवींषि । सुषूदति- क्षरणं करोति । षूद क्षरणे ॥११॥

पूषण्वते मरुत्वते विश्वदेवाय वायवे । स्वाहा गायत्रवेपसे हव्यमिन्द्राय कर्तन ॥ १.१४२.१२

पूषण्वते- आत्मवते । पूषा पोषकः सूर्यः । सूर्य आत्मा । तद्वते । मरुत्वते- प्राणवते । विश्वदेवाय-
समस्तदेवतामयाय । वायवे- शोभनगतिशीलाय । गायत्रवेपसे- सामवपुषे । वेप इति रूपनाम ।
इन्द्राय- परमेश्वराय । हव्यम्- हविः प्रदातुम् । स्वाहा कर्तन- स्वाहाकारं स्वाहोपलक्षिताह्वानम् ।
सुष्ठु आभिमुख्येन आह्वानं स्वाहा । ह्वेञ् शब्दे । कुरुत ॥१२॥

स्वाहाकृतान्या गृह्युप हव्यानि वीतये । इन्द्रा गहि श्रुधी हवं त्वां हवन्ते अध्वरे ॥ १.१४२.१३

स्वाहाकृतानि- स्वाहाकारयुक्तानि आह्वानानि । सुष्ठु आभिमुख्येन आह्वानं स्वाहा । हव्यानि- हवीं
षि । उप- समीपे । वीतये- दिव्यानुभूतये । आ गहि- आगच्छ । इन्द्र- ईशानशील । हवम्-
आह्वानम् । आ गहि- आगच्छ । अध्वरे- ध्वररहिते कर्मणि । त्वाम्- भवन्तम् । हवन्ते-
आह्वयन्ति ॥१३॥